

József Attila: Rejtelmek

Rejtelmek, ha zengenek,
őrt állok mint mesékbe'.
Bebujtattál engemet
talpig nehéz hűségbe.

Szól a szellő, szól a víz,
elpirulsz, ha megérted.
Szól a szem és szól a szív,
folyamodnak térted.

Én is írom énekem:
ha már szeretlek téged,
tedd könnyüvé énekem
ezt a nehéz hűséget.

A vers az ötrészes Flóra-ciklus második darabja. Szerelmes vers. Szabolcsi Miklósnak József Attila életét és pályáját feldolgozó monográfiájában¹ a következőket olvashatjuk róla: A „... Rejtelmek a Vágó Márta korszakot idézi. A »szól a víz« a *Ringató* és a *Klárisk* vize. Jambust és trocheust váltogató ringató-vers, de magyaros nyolcasnak is olvasható – egyszerre utal önmaga múltjára, Ady Csinszka-verseire (és előre, megint csak Radnótira: »Két karodban ringatózom...«).

Az első versszak az *e* hangokon szóló, távlatot nyitó kezdő soraitól, az őrt álló pompeji katona² képén vezet át a katona páncélszára asszociáló »talpig nehéz hűség« gyönyörű képéhez. A második versszak egyszerre idézi a Márta-verseket, majd a »Szól a szem és szól a szív« Freud-versét. A harmadik versszak szójátékra épülő rímpárja (»éneke-méneke«) csak erősíti a kimondott kontrasztot: »Tedd könnyüvé énekem / ezt a nehéz hűséget«³.

Szabolcsi Miklós elemzéséhez érdemes hozzáfűznünk még néhány gondolatot. A vers értelmezésének, magyarázatának ugyanis még más síkjai is elképzelhetők.

¹ Kész a leltár, AkK. 1998.

² Így Szőke [356] = Szőke György: A „rejtelmek” rejtelmek. Tiszatáj, 1967. dec. 1144–5.

³ Szabolcsi Miklós: Kész a leltár. AkK. 1998. 773.

1. A motivika síkja és a képzettársítások lehetőségei

1.1. A vers szövegében benne rejlik, bár nehezen felismerhetően, József Attila szerelmes verseinek az a motivikája, bizonyos értelemben motívumrendszere, amelyre még 1980-ban Széles Klára hívta fel a figyelmet.⁴ Említett cikkében sok példával – így legszebb példájával, az Ódával is – igazolja, hogy József Attila számos szerelmes versében valamilyen formában csaknem mindig megjelenik többek között az *áttetszőség*, azután valamiféle *hangjelenség*, „zeneiség” vagy arra való (szöveg-szerű) utalás, valamint a *magasságnak* és a *mélyiségnek* (a *fentnek* és a *lentnek*), a *kintnek* és a *bentnek* az ellentété⁵ és általában az ellenpontosítás. Ez utóbbiak, valamint a *közelnek* és a *távolnak* – filmes nyelven szólva a totálnak és a premier plánnak – a makro- és mikrovilágnak a szembeállítását és párhuzamát József Attilának nagy verseire (Falu, Holt vidék, Tiszazug, Külvárosi éj, Téli éjszaka stb.) is jellemzőek. Ennek és a költő sűrítő, képkalkító módszerének egyik legszebb példája a Téli éjszaka című versének a következő néhány sora:

Tündöklük, mint a gondolat maga,
a téli éjszaka.

Ezüst sötétség némasága
holdat lakatol a világra.

A hideg úrön holló repül át
s a csönd kihűl. Hallod-e, csont, a csöndet?
Ősszekocognak a molekulák.

Az átélt valóságnak, egy látványnak a leírásából (egy „tájleírás”-ból) filozofikus magasságokba emelkedő költői képben ott van a *távolnak* és a *közelnek*, a *kozmosznak* és a *mikrokozmosznak*, a természet „kint”-jének és a lélek „bent”-jének együttes ellentéte és egysége.⁶

1.2. Rejtetten és részleteiben a Rejtelmekben is megtalálható – bár nehezebben felfedezhetően – a József Attila-i szerelmes versek – Széles Klára által bemutatott – motivikájának néhány eleme.

1.2.1. A leginkább szembeszökő, hogy az egész versen végighúzódik az *én*-nek és a *te*-nek, a költő és a szeretett nő személyének szembeállítását és egyúttal párhuzamát. Ezt arányos elosztásban, többnyire 2-2 soronként, igeragok és névmások

⁴ Széles Klára: „...minden szervem óra”. *József Attila költői motívumrendszeréről*. Magvető, Bp., 1980.

⁵ Vö. legutóbb: Tolcsvai Nagy Gábor: „Leng a lelkem.” Egy metafora József Attila költészetében. In: *József Attila a stílus művésze. Tanulmányok József Attila stílusművészetéről*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének kiadványai. Debrecen, 2005, 56–62; Domonkosi Ágnes: „Belül ég, de kívül éget” A *kint-bent* viszonylat megjelenése József Attila költészetében. I. m. 63–71; Porkoláb Judit–Boda István Károly: A mikrovilág József Attila költészetében. I. m. 72–84.

⁶ Vö. részletesebben Wacha Imre: A külső és belső rend József Attila tájleírásaiban. In: Péter László (szerk.): *Szegedi Műhely, Várostörténeti Szemle*. 2005/2. 8398.

jelzik: többségében két-két sorban jelenik meg a szembeállítás és a párhuzam. Az első szakasz első két sora a költőről szól, a második két sor a szeretett nőről és a költőről:

Rejtelmek ha zengenek, őrt <i>állok</i> , mint mesékbe’.	<i>én</i>
<i>Bebujattál engemet</i> talpig nehéz hűségbe.	<i>te és én</i>

A második szakaszban az *én* nem jelenik meg, csak a második személy, a *te*:

Szól a szellő, szól a víz, <i>elpirulsz</i> , ha <i>megérted</i> .	<i>rejtett én</i> <i>te</i>
Szól a szem és szól a szív, folyamodnak <i>teérted</i> .	<i>rejtett én</i> <i>te</i>

A harmadik szakaszban két-két soronként jelenik meg az *én* és a *te* párhuzama, kétszer is, névmásként, chiazmusszerű szerkezetben és erőteljesen hangsúlyos helyzetben: *én, téged – te énnemem*.

<i>Én</i> is írom <i>énnemem</i> :	<i>én</i>
ha már <i>szeretlek téged</i> ,	<i>én és te</i>
<i>tedd</i> könnyüvé <i>énnemem</i>	<i>te és énnemem</i>
ezt a nehéz hűséget.	

1.2.2. A szembeállításnak és a párhuzamnak ez a két-két soronkénti ismétlődése erős gondolatrítmust ad a szövegnek, amelyet még felerősít, hogy a személyes névmások (*engemet – teérted – én – téged – énnemem*) mindig hangsúlyosak, ritmikailag is hangsúlyos helyzetben vannak. A gondolatrítmust és a gondolati párhuzamot erősíti a második szakasz két-két sorának csaknem párhuzamos mondat szerkezete és páros sorainak rímei is. (Ez utóbbiak szójátékos tiszta rímek.)

*Szól a szellő, szól a víz,
elpirulsz, ha megérted.
Szól a szem és szól a szív,
folyamodnak teérted.*

1.2.3. A *fent* és a *lent* szembeállítását a *szellő* és a *víz* sugallhatja; szembeállítást, ellentétet fejez ki az első és az utolsó szakaszban megismételt *nehéz hűség* és a harmadik szakaszban felbukkanó *könnyüvé* szó is. A *nehéz hűség* ismétlése mintegy keretbe foglalja és felerősíti a költői mondandót.

1.2.4 Az *áttetszősége*, a *tisztaságra* utal a *víz* említése; erre utalhat a *szellő* is, amely mindig tiszta, kellemes fuvallat. A *szellő* és a *víz* egyúttal a „mindenséget” alkotó négy legfontosabb elemnek: a tűznek, víznek, földnek és a levegőnek” a ket-teje is, így a világmindenséget is jelentheti.

1.2.5. A *hangzásélmény*¹ is megjelenik a költeményben, hiszen a „*Rejtelmek ... zengenek*”, és „*Szól a szellő, szól a víz*”, és „*Szól a szem és szól a szív*”. A *szem* és a *szív* egyúttal a *kint* és a *bent* ellentétpárja is lehet. Már a Freud nyolcvanadik születésnapjára írott versben is előfordul – vélhetőleg – a szemnek és a szívnek a külső és a belső valóságnak, a dologi és a szellemi létnek, a való és az érzelmi világnak a szembeállítását az emberi „egésznek” a jelképeként is, szintén chiazmusra emlékeztető mondat szerkezetekkel és a vers mondandóját körülölelően az első és utolsó strófában:

Amit *szivedbe* rejtész,
szemednek tárd ki azt;
 amit *szemeddel* sejtész,
sziveddel várd ki azt.
 [...]
 Amit *szemeddel* sejtész,
 kezeddél fogd meg azt.
 Akit *szivedbe* rejtész,
 öld, vagy csókold meg azt!

1.2.5.1. Az „átvitt értelmű” szembeállítás mellett azonban – rejtett, finoman megfogalmazott, de mégis – sokkal konkrétabb tartalma, mondandója is van ennek a négy sornak. Ha a második versszak „*Szól a szem és szól a szív*” sora helyébe szinonimaként odatesszük tartalmi megfelelőjüként a *beszédes tekintet* és a (*hangos*) *szívdobbanás*, a *hangosan dobogó szív* kifejezést – mindkettő valamilyen érzelemnek a kifejezése is lehet –, és utánuk az „elpirulsz, ha megérted” sort, láthatjuk, hogy a költő leplezve, rejtetten olyan erotikus vágyát fejezi ki, amely kimondva sértheti a női szemérmert. Azt a vágyat jelzi, amelyet egy töredékében már a maga nyersességében, szókimondóan is megfogalmazott:

Flóra, csináljunk gyereket,
 hadd vessen cigánykereket²

¹ A *fenn*, a *szellő*, az *áttetszőség-víz*, a *közel* és a *távol*, valamint a hangzásélmény együttes megjelenésére a sok lehetséges közül egyetlen részlet az Ódából: „Itt ülök csillámló sziklafalon. / Az ifju nyár / könnyű szellője, mint egy kedves / vacsora melege, száll. / Szoktatom szívemet a *csendhez*. / [...] Nézem a *hegyek* sörényét – / homlokod fényét / villantja minden *levél*. / [...] / látom, hogy meglebbenti / szoknyád a *szél*. / És a *törékeny lombok* alatt / látom [...] – amint elfűt a Szinva-patak – / im újra látom, hogy fakad / a kerek fehér köveken, / fogaidon a *tündér nevetés*.”

² József Attila összes versei. Közreadja Stoll Béla. Balassi Kiadó, Bp., 2005, 2: 425. A töredék folytatásában megjelenik a *könnyű* és a *nehéz* szó szembeállítását, valamint a *hűség* ellentéte, a *hűtelen* és ennek párja a *csalás* (és a *fent*, az *úr* is): „mert én *nehéz* vagyok már // s elvisz a *könnyű szerelem*; / hisz hogy én legyek *hűtelen* / ahhoz *nehéz* a *szívem*. // Fényszóróként kutatja / mint öntudatos *úrt*, a *lelkemet* // hogy valóban imádjalak / a *telhetetlen úr* alatt / és mégse *csalj meg* engem” (i. m. 2: 425). Vö. még a Március című versben bizonyos mértékig „szublimált” megfogalmazásban: „Flóra szeret. S lám, álnokul, / meztelen, szép szerelmünk ellen / tankkal, vasakkal fölvonul / az ember alja.” És „Mert mi teremünk szép, okos lányt / és bátor, értelmes fiút...” – Egyébként a *cigányke-*

1.2.5.2. A vers első sorának monoton, *e* hangokat sorakoztató vokalizmusa és megfogalmazása: „Rejtelmek, ha zengenek” más irányba is elvezetheti gondolat-társításunkat. Bizonyos népdaloknak, pogány varázsénekeknek, sámánénekeknek (pl. regöséneknek) monoton dallamvilága felé. József Attila egyetemi hallgató korában a finnugrisztika iránt is érdeklődött, maga is írt regöséneket, némely töredékekben (pl. a Szól a szája szólítatlan... kezdetűben) ott van a Kalevala hatása. A Tiszazugban megjelenik a *révülés* is, és a párkákra való asszociálást indíthatja el a *pamutfonál*:

Belül is pöttyös állatok,
ütődött, kékes öregek
guggolnak, mordulnak nagyot,
csupán hogy ne merengjenek.

Mert sok a *révülni* való,
ha már az ember nem kapál.
Szép puha gond a pipaszó,
tört ujjak közt pamutfonál.

1.2.5.3. Kiszombori, öcsödi, szabadszállási tartózkodása során a költő maga is találkozhatott a „monológ interieur”-nek”, a belső beszédnek hangos megnyilvánulásával: amikor is valaki – többnyire paraszt- vagy cigányember, juhász – csak úgy saját magának, kötetlen dallamú és szövegű énekbeszédben rögtönözve mondta, dalolta el fájdmát. A néprajzi szakirodalom szerint voltak vidékek, ahol időnként egy-egy paraszt- vagy pásztoember ünneplőbe öltözve – csaknem szer-tartásszerűen – kiült a falu szélére, többnyire valamilyen magaslatra, énekelni, éneket mondani. Ilyen „hallható belső beszédnek” is tekinthető a (főleg Erdélyben élt-élő) rögtönzött szövegű, kötetlen dallamú (de bizonyos „dallam-szekvenciákat”, „dallam-frázisokat” is tartalmazó) halottsirató ének is.^{3,4}

rék és a *cigánykerék vetése* eredeti formájában maga is erotikus látvány és cselekedet volt. Mula-tozásaik során főleg félrészeg, durva férfikompániák szoktak cigánykereket vettetni a kocsmában kéregető cigányleányokkal és cigányasszonyokkal. Mert amikor ezeknek a lába az ég felé kalimpált, visszahullott a nyakukba a szoknyájuk, és láthatóvá vált mezítelen alsótestük, szemérmük. (A ci-gánykerék megjelenik – már „szobatisztább” változatában – a színpadi kánkánban is.) Hasonlóan durva, sőt szövegében és látványában is trágár megnyilvánulás volt a *rókatánc* is, amelyet kéregető cigánygyerekekkel és cigánylányokkal, nőikkel szoktak eljártni. (Vö. *Magyar néprajzi lexikon*. AkK. Bp. 1981, IV, 361., Krúdy Gyula: Szindbád. Kossuth Kiadó, Bp., 2004. 2: 98.)

³ Magam is találkoztam ilyennel. Az első alkalommal – a 70-es évek vége felé – a Baranya megyei Szentlőrinc pályaudvarán egy magányosan ülő idős (cigány)ember dalolta el így fájdmát, hallgatóság nélkül, „bele a világba”. Később, más alkalommal Nyíregyháza felé utaztomban találkoztam egy fiatalabb, ugyancsak cigány férfival, aki egyedül ült egy vasúti kocsi-ban, és panaszos hangon, dallamot, szöveget rögtönözve énekelgetett, csak úgy magának.

⁴ Ezeknek a rögtönzéseknak a „modern” változata lehet a rap.

1.3. A versnek – éppen motivikája által – van egy másik „síkjá” is: az *allúziós sík*, az „intertextuális utalás” síkjá. Az első versszakban szereplő „ört állók, mint mesékbe” hasonlata óhatatlanul felidézi nemcsak az ört álló pompeji katona képét, hanem Andersen meséiből a rendíthetetlen ólomkatonának és párjának, a kis táncosnő figurájának az alakját is. A *talpig nehéz hűség* szerkezet nemcsak az ört álló, római katona páncélatára, vagy a (tűz)haláláig hűséges-rendíthetetlen ólomkatonára asszociáltathat. Szerintem sokkal inkább a *nehéz vasban eltöltött rabságra*. Hiszen (talpig) nehéz vasat *rabokra* vernek. És a hűség mindenkor megkötöttség, *rabság*, a szerelem rabsága is. Egyértelműen kimondja ezt a népdal, amelyet talán a népdalgyűjtő és népdalokat gyakran énekelgető József Attila is ismert:

Amott kerekedik egy fekete felhő,
Abban tollászkodik sárga lábú holló.

Állj meg, holló, állj meg, hadd üzenek véled,
Apámnak, anyámnak, jegybéli mátkámnak.

Ha kérdi, hol vagyok, mondd meg, hogy *rab vagyok*,
Szerelem-börtönben talpig [~térdig] vasban vagyok.

A népdal-reminiszcenciát igazolhatja a vers, szintén népdalszerűen énekelhető megzenésített változatának dallama, ritmusa is.

1. A versforma síkjá

A versnek a mese élményét, hangulatát felidéző indítása sokkal inkább a hangsúlyütemes ritmizálást sugallja, semmint a klasszikus, jambikus-trochaikus versformát, ritmusképleteket, noha – a sorok trochaikusan is skandálható zárolatai miatt – megvan a trochaikus ritmizálás lehetősége is. (József Attila eléggé sokszor írja verseit magyaros formában. Az *A kanász* is felező nyolcas és hetes sorokból áll.) A versmondatoknak a tagolása és a versnek hangos megszólaltatásakor az értelmi hangsúlyozása, a versmondatok szerkezete és a verssorok palatoveláris hangszerelése, valamint a keresztrimes strófaszerkezet azonban inkább azt sugallja, hogy a vers a 4 + 3 osztatú, olykor (2 + 2) + 3 osztatú, hét szótagos sorai ütemhangsúlyosak: a felező nyolcasok változatai: felező hetesek. A 4 + 3 osztatú sorok „szaporázott”, 2 + 2 + 3 szótagos ütemeinek elhelyezése is egyfajta tudatosságra utalhat. Ugyancsak szabályosságot mutat a verssorok palatoveláris elrendezése is.

Rejtelmek ha zengenek,	4 3	p v p	a
ört állók mint mesékbe’.	4 3	p v p	b
Bebujtattál engemet	4 3	v p	a
talpig ’ nehéz hűségbe.	4 3	v p v	2 2 3

Szól a szellő, szól a víz,	4 3	v p v p	2 2 2 1	c
elpirulsz, ha megérted.	4 3	p v p		d
Szól a szem és szól a szív,	4 3	v p v p	2 2 2 1	c
folyamodnak teérted.	4 3	v p		d
Én is ' írom énekem:	4 3	p v p	2 2 3	e
ha már szeretlek téged,	5 2	v p p	2 3 2	!!! f
tedd könnyüvé énekem	4 3	p p p	1 3 3	!!! e
ezt a nehéz hűséget.	4 3	p p p	2 2 3	f

A 4 | 3 osztatú sorok ritmusrendjéből „kilóg” a harmadik szakasz második és harmadik sorának ritmusa: a korábbi szabályosság némileg „megzavarodik”: 2 + 3 | 2 és 1 + 3 | 3 szótagúak az ütemek. Ez a „megzavarodás” szerintem funkcionális lehet: a korábbi „elzsongító” szabályosságot felváltó „más” ritmus mintegy felrázza az olvasót-hallgatót: felhívja a figyelmét az utolsó két sor mondandójára, ellentétére, és arra is, hogy a kérés, „folyamodás” már felszólítás:^{5,6}

tedd könnyüvé | énekem // ezt a nehéz | hűséget.

Természetesen fontosak a vers hangsúlyviszonyai is. Ezek – a magam szövegmondása, szövegértelmezése – alapján így alakulhatnak:

Rejtelmek ' ha zengenek, |
őrt állok mint ' mesékbe'. |
Bebujtattál engemet |
talpig ' nehéz ' hűségbe. ||

Szól a szellő, szól a víz,
elpirulsz, ha megérted |
 Szól a szem ' és szól a szív, |
folyamodnak teérted. ||

Én is írom enekem: |
 ha már szeretlek téged, | vagy: ha már ' szeretlek téged, |
tedd ' könnyüvé enekem
 ezt a ' nehéz ' hűséget. ||

⁵ Ilyen ritmusváltást találhatunk József Attila Altatójában is. A vers elejének álomba ringató ritmusát – „Lehunnya kék szemét az ég. / lehunnya sok szemét a ház...” stb. – megbontja a hatodik szakasz két áthajlása: „A távolságot, mint üveg / golyót, megkapod, óriás / leszel, csak hunyd le kis szemed...” A ritmusváltás itt nem funkcionális: a már elálmosodó gyerek – kipróbáltam – felébred.

⁶ Nagy L. János szerint az utolsó előtti sor („tedd könnyüvé énekem”) egyértelműen 4 + 3 osztatú. Meggondolkoztató ez a lehetőség is. Eszerint csak a vallomást tartalmazó („ha már szeretlek téged”) sornak van „rendhagyó” ritmusa. Ezt azonban a könnyű – nehéz szembenállás miatt nem érzem meggyőzőnek.

Többek között ez a szabályos lüktetése, a hangsúlyos, magyaros versformának megfelelő ritmusa tette olyannyira népszerűvé a versnek Sebő Ferenc által megzenésített változatát, hogy az számos fiatal együttesnek kedvelt száma, és ma már minden összejövetelen felhangzik, ha a résztvevők népdalokat is énekelnek.

Wacha Imre

SUMMARY

Wacha, Imre

Attila József: Rejtelmek [Enigmas]

The analysis shows how various key motifs of Attila József's love poetry are represented in this poem of 1937, including transparency, the contrast between 'up' and 'down', 'the outside' and 'the inside' (or, 'eye' vs. 'heart': the external vs. the internal world) and, in general, macro-world and micro-world, as well as reference to music (here: singing, reverberation) and counterpoint. The paper discusses the form and regularity of parallel reference to first vs. second person (the poet and his love), intertextual references to fairy tales and folk poetry, the plane of associations and the parallel structures of the sentences, as well as the palatovelar orchestration and rhythm of the poem.